

תמורות במשק הנפט המזרח-תיכוני סרן אברהם כן-יזחק

הוצאות-ההפקה של הנפט המזרח-תיכוני הריהן הזולות ביותר בכל העולם. דו"ח מוסמך של האו"ם קבע שבתקופת 1958-1949 הסתכמו ההוצאות להפקת נפט-גלמי, ולהבטחת הרחבת התפוקה, ב־16 סנט לחבית במוצק — לעומת 1.66 דולר בארה"ב, 57 סנט בונצואלה ו־87 סנט במזרח-הרחוק. ההשקעות הכוללות הדרושות להבטחת יצור בקצב של חבית נפט אחת ליום, מסתכמות ב־350 דולר במזה"ת, 4000 דולר בארה"ב ובקנדה, 1700 דולר בונצואלה ו־3300 דולר באירופה.

ערעור מעמדו של קרטל-הנפט העולמי

רוב רובו של הנפט הגלמי במזה"ת נמצא ברשותו של קרטל-הנפט הבינלאומי, המורכב מ־8 חברות-ענק. כוחו הבלתי-יכול של קרטל זה מבטיח יציבות יחסית בכל הנוגע לחלוקת שוקים ותנאי זכויות; ומעל לכל — למדיניות-מחירים אחידה, אשר הקיפה את ה"עולם-החופשי" כולו, מבלי להיות מושפעת ביותר מההבדלים הקיצוניים שבין הוצאות ההפקה בחלקי העולם השונים. לכן, מושפע גובה "המחיר הנקוב" (Posted Price) של הנפט המזרח-תיכוני השפעה מכרעת על-ידי הצורך של חברות ה"קרטל" להגן על ערך השקעותיהן העצומות שהושקעו בעבר בארצות בהן ההפקה היא יקרה. כן טבעי הדבר כי מתוך שיקולים אסטרטגיים, מדיניים וחברתיים מעונינות מעצמות-המערב ביותר בהגנתן על תעשיות הכוח המקומיות מפני ההרס המוחלט שהיה בא עליהן בעקבות חדירה חפזית של נפט מזרח-תיכוני זול לכל שוקי העולם. כדוגמאות בולטות למגמות אלו משמשות תעשיות-הנפט בארצות-הברית ותעשיות-הפחם בבריטניה.

מכאן נובעת העובדה, שהמחיר-הנקוב בנמלי-הנפט במזה"ת נע בין 1.5 דולר ל־2.2 דולר לחבית נפט-גלמי, לפי תנאות הגיאוגרפית של הנמל ואיכותו של הנפט — למרות שהוצאות-ההפקה הממוצעות הן, כאמור, 16 סנט לחבית. מחיר גבוה זה — המגביל את הביקוש לנפט המזה"ת — מבטיח הגנה מספקת לתעשיות-הכוח בארצות המערב; המחיר הגבוה ייאפשר אף רווחים גדולים ביותר, הן לחברות-הנפט והן לממ-

עלית משקלו של הנפט המזרח-תיכוני

הנפט הערבי הולך ונעשה בעל משקל רציני יותר ויותר במפת-הכוח העולמית; וזאת למרות הדעות וההערכות הנוגדות מגמה זו אשר נפוצו לפני שנים אחדות — ואשר הביעו תקוות מוגזמות לגבי פוטנציאל הפיתוח של הכוח הגרעיני ולגבי השפעת גילויי-הנפט החדשים בסחרה ובלוב. אף בעתיד הנראה-לעין — נראה כי חשיבותו המכריעה של הנפט הערבי תעמוד בעינה, ואפשר אף תגבר. עם זאת, יש לציין כי במידה ולא יקום קרטל יעיל של המדינות מפיקות-הנפט — ילך ויפחת כוח-המיקוח של כל מדינה-מפיקה כשלעצמה; וזאת בגלל הגידול הניכר שחל בפוטנציאל תפוקת-הנפט בעולם, המאפשר אספקה אלטרנטיבית במקרה של משבר בודד, הנוגע לאחת הארצות-המפיקות.

בשנת 1960 סיפק המזה"ת 29.8 אחוז מכלל הנפט שהופק ב"עולם-החופשי" (ז.א. — פרט ל"גוש המזרחי") — לעומת 18.3 אחוז ב־1950; במחצית הראשונה של 1961 גדל אחוז הנפט המזרח-תיכוני ל־30.5. בעוד שכלל התפוקה העולמית גדל במחצית הראשונה של 1961, בהשוואה לאותה תקופה אשתקד, ב־5.5 אחוז בלבד — גדלה תפוקת הנפט במזה"ת ב־9.2 אחוז. כ־70 אחוז של הנפט הנצרך במערב-אירופה מיובא מהמזה"ת. ב־1960 הסתכמה תצרוכת הנפט בבריטניה ב־42,000,000 טון; ו־80 אחוז מצריכה זו הובאו מהמזה"ת. שני גורמים עיקריים משפיעים על תפוקת-הנפט הגדלה והורדת במזה"ת: התחדדות-המוכחות העצומות הטמונות במדיניות ערב; הרווחים העצומים, המתאפשרים על-ידי הוצאות-ההפקה הנמוכות-ביותר של הנפט המזרח-תיכוני.

ב־1960 היוו עתודות-הנפט המוכחות של המזה"ת 69.2 אחוז מכלל-העתודות של ה"עולם החופשי", לעומת 54.4 אחוז ב־1950. עתודות האזור, הנאמדות כיום ב־25 מיליארד טון, מספיקות כדי לקיים את רמת-התפוקה הנוכחית של המזה"ת במשך תקופה של 90 שנה; בעוד שהעתודות של צפון-אמריקה תוכלנה לקיים את רמת-התפוקה של יבשת זו לתקופה של 14 שנים בלבד.

תפוקה במיליוני טון		% מהעתודות העולמיות		הכנסות חנוכס במיליוני דולר	
1960	1950	1960	1950	1960	1950
עיראק	6.5	47.5	5.5%	10.2%	15
איראן	31.8	52.1	6.0%	13.2%	45
כוויית	17.0	81.8	9.2%	23.4%	12
סעודיה	25.9	60.8	7.1%	18.9%	113
יתר מדינות האזור	5.4	21.9	2.0%	3.5%	3
סה"כ המזה"ת	86.6	264.1	29.8%	69.2%	188
1350					

פתחות הכלכלית הצפויה בארצות הנחשלות, שוב עלול הבי-
קוש להדביק את ההיצע.

החברות העצמאיות - השוודיים

פעילותה הבינלאומית הענפה של חברת-הנפט הממלכתית האיסלקית "א.ב.א." בשנים האחרונות מסמלת את ההשפעה הגוברת של חברת-הנפט העצמאיות, המוגדרות לפעמים בפי הקרטל הבינלאומי כ"שוודיים". התפתחותה של "א.ב.א." קשורה קשר ישיר באישיותו רבת-הפנים של נשיאה, סניור אַנריקס מטא - אישיות דינאמית, בעלת מעוף ויוזמה בלי מצרים, שהוכיח את יכולתו להיאבק במסורות המקודשות ביותר של חברת-הנפט הבינלאומיות - והפך על-כן לאויב המוצהר ב"הא-הידיעה" בעיני הקרטל הבינלאומי. קיימת סברה שמטא יצא למלחמתו נגד חברת-הנפט הבינלאומיות לאחר שהללו סירבו לשתף את חברתו בקונסורציום החברות שקיבל את ענייני הנפט בפרט לאחר מפלת מוצדק, מכל מקום, פיתח מטא במרוצת הזמן השקפות מהפכניות, הטוענות שהמחיר המלאכותי שנקבע לנפט המזרח-תיכוני, השליטה המנופף-ליסטית של הקרטל הבינלאומי של נפט זה, עולים לצרכנים האירופיים במאות מיליוני דולרים, ללא כל הצדקה מסחרית או מוסרית; ובפרט - למשק האיסלקי, שהנו עני ביותר במקורות-כוח אלטרנטיביים. הוא מגדיר את מאבקו נגד החברות הבינלאומיות (הנקראות בפיו "שבע האחיות" - וחברת-הנפט הצרפתית כ"אחות השמינית") "המערכה על אירופה". צעדו הנועז הראשון היה השגת זכויות-נפט בפרס, לפיו תכנס חברת-הנפט הלאומית הפרסית לשותפות של 50

שלות הארצות-המפיקות במזה"ת (הכנסות המדינות ניתנות בטבלה בעמ' זה). הרווחים האמתיים של חברת-הנפט הבינלאר-מיות מהווים למעשה סוד כמוס; אולם מתוך הצהרותיהן הגלויות מתברר, שב-1960 הסתכמו רוחי החברות - לאחר ניכוי מסים - בסכומים כדלקמן:

"של" - \$491,400,000; "סטנדרד איל אוף ניו-ג'רסי" -
\$688,000,000; "טכסאקו" - \$391,000,000; "גולף" -
\$330,000,000.

בשנים האחרונות הופיעו בזירת-הנפט העולמית מספר תופ-עות העשויות להביקע, במשך הזמן, פרצות רציניות בהסדרים המסורתיים בנוגע למחירים ולשיווק - אשר התבססו, כאמור, על השליטה המוחלטת-כמעט של הקרטל הבינלאומי.
בין תופעות אלו יש למנות:

- חדירת מספר חברות עצמאיות למפת-הנפט העולמית, שהוכיחו יכולת לעמוד מחוץ להסדרי הקרטל הבינלאומי;
- היצוא הגדל והולך של נפט סוביטי ל"עולם החופשי" - יצוא שאיננו כפוף כמובן, להסדרי הקרטל;
- נסיונו של המדינות המפיקות-נפט החשובות ביותר להת-ארגן במסגרת גוף אשר יוכל להוות משקל-נגד רציני מול קרטל-החברות הבינלאומי;
- התביעות המחריפות והולכות של המדינות-המפיקות לרר-חים גדולים יותר מהפקת נפט מאדמתם, ואף להשתתפות פעי-לה בניהול החברות ובקביעת מדיניותן. ממשלות אלו תובעות את חלקן לא רק ברוח-הנפט הקשורים בהפקתן אלא גם באלה הבאים מהובלתו, מזיקוקו ומשיווקו. כן ניכרת במדינות אלו המגמה ליסד חברות-נפט לאומיות, המשתדלות לפרוץ דרך לשוקי-הנפט העולמיים;

• פוטנציאל ההפקה גדל-והולך עתה בקצב מהיר-יותר מאשר הביקוש העולמי למוצרי-נפט*. אך לעומתו נראית מגמה סותרת לשנים הבאות. אם כי הגילויים בסחרה ובלוב מח-ריפים עתה תופעה זו, הרי משערים כי עד 1965, עם ההת-

* דו"ח חברת-הנפט העיראקית לשנת 1959 טען ככר שכושר-הייצור העולמי של נפט-גלמי עולה על הביקוש העולמי ב-250 מיליון טון לשנה. למעשה, ב-1960 הסתכמה תפוקת-הנפט העולמית בפועל ב-1,050,000,000 טון, דהיינו - יש לשער שיכולת-הייצור היתה קרובה ל-1,300 מיליון טון. יצוא מסחרי של נפט-גלמי מלוב יתחיל בסוף 1961 או בתחילת 1962. כושר-התפוקה של שדות-לוב מגיע כבר עתה ל-9 מיליון טון לשנה. היצוא מהסחרה הסתכם ב-1960 ב-8.5 מיליון טון - אך הוא עמד להגיע ל-17 מיליון טון ב-1961, אילו לא קרתה "תקרית-ביורטה".

אחוז עם החברה האיטלקית — באם האחרונה תגלה נפט גלמי בכמויות מסחריות. באופן כזה, לאחר חלוקת הרווחים שוהיבשוה בין החברה המשותפת לבין ממשלת פרס, יצא שהפרסים יקבלו 75 אחוז מהרווחים והאיטלקים — את ה-25 אחוז הנותרים. הסכם מהפכני זה הפך את מסורת ההסכמים במזה"ת, אשר לא איפשרה למדינות המפיקות כל השתתפות בהון החברות המנצלות. על אף העובדה, שטרם התחיל יצוא מסחרי משדות החברה המשותפת (רק בשנה האחרונה נמסר עלידי החברה על מספר גילויינפט בכמויות מסחריות), כבר היכה ה"תקדים האיטלקי" גלים בסידורי הנפט החדשים במדינות השכנות.

החברה האיטלקית חתמה על הסכמים דומים במרוקו, סודאן ותוניסיה והתחייבה להקים בתיזיקוק במדינות אלו. היא שותפה להפקת נפט במצרים, כולל השדות הפוריים ביותר בסני; ולאחרונה השיגה זכויות חיפוש בלוב ובסומאליה. היא הקימה בתיזיקוק ראשון לנפט בירדן, מניחה צנורות נפט בסוריה ובעירק, ועומדת להקים מפעליזיקוק בגאנה; היא מיבאת לאיטליה כמויות ניכרות של נפט מוזל מבריה"מ — והרגיזה את בנות-בריתה בנאט"ו כאשר מכרה להן מוצרי נפט שזקקו באיטליה מנפט-גלמי סוביטי זה. קיימת גירסה הנראית כסבירה-בהחלט, כאילו מסתתרת ידו של מטאי גם ב"משחק-באש" על גורל סחרה — בסייעו, במקביל, הן לבור-גיבה והן למורדי הפ.ל.ב. בתקוה לצאת ברוח ניכר מכל-התפתחות-שלא-תבוא בפרשה כאובה זו.

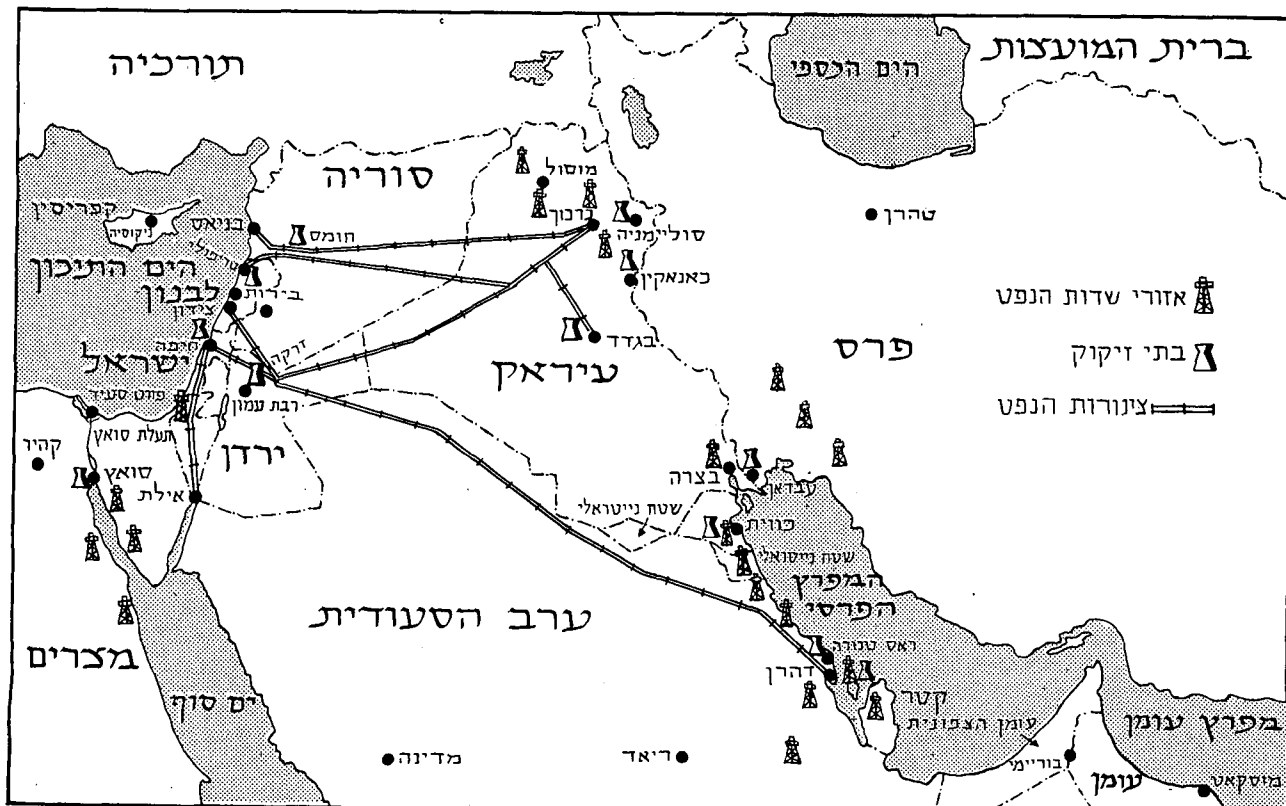
לאחרונה הופיע שם החברה שוב בחדשות, כאשר — באוגוסט 1961 — הגיעו מומחי החברה לעיראק, בהתאם להזמנת

קאסם, במטרה לעבוד במפעלינפט הלאומיים. באותו זמן טענה העתונות הבריטית כי קיים תיאום בין עיראק לבין החברה האיטלקית, בקשר להחלפת העובדים הורים של "חב"ר-הנפט העיראקית" (הבריטית-אמריקנית-צרפתית-הולנדית) במומחים איטלקיים.

על אף היותו (מבחינה פורמאלית) פקיד ממשלתי, נראה שחברתו של מר מטאי מהווה "ממלכה בתוך ממלכה" והיא גורם כבד-משקל בעצוב מדיניות-החוץ האיטלקית בכלל, ובכל הנוגע ליחסי איטליה עם העולם הערבי, בפרט. בעקבות האיטלקים, נכנסו ב-1958 גם היפנים לתמונה-הנפט הערבית. קבוצת צרכנינפט גדולים ביפן, אשר רצו להשתחרר מהתלות בנפט אמריקני יקר, המהווה נטל גם על מאזן-התשלומים של יפן, הקימו חברה אשר קיבלה זכיון לחיפוש-נפט תתימיים מול חוף ה"אזור-הישראלי" של פוויית. אזור זה נמצא בבעלות משותפת של השיך של פוויית ושל מלך סעודיה. ב-1960 גילתה החברה בשטח-זכור נה שדה-נפט עשיר; ובאפריל 1961 הגיע משלוח-הנפט הראשון לחופי יפן. תנאי ההסכם הבטיחו 57—56 אחוז של הרווחים לשליטים הערביים (סטיה חשובה מ-50 אחוז המקובלים במזה"ת), וכן השתתפות השליטים לא רק ברווחים הנובעים מהפקה אלא גם באלה הבאים מהובלה, זיקוק ושיווק בחו"ל. בתחילת 1961, בהתאם לחוזה, נכנסו השיך של פוויית והמלך סעוד לשותפות פעילה בחברה היפנית, בשיעור של 10% מהמניות לכל אחד מהם.

השפעת תקדימים אלה הובלטה ביתר-שאת לאחרונה, משיכתה חברת "של", אחת מחברות הקרטל הבינלאומי, בתחילת

הנפט במזרח-התיכון

הגדול תעשיה משולבת, בה חברות-בת מוסרות את הנפט לשם הובלה, זיקוק ושיווק, לחברות-בת אחרות, השייכות כולן למספר מצומצם של חברות-אם — קשה לרדת לחקר האמת שבטענות החברות. מכל מקום, המדינות-המפיקות הנפגעות לא ישובו הפעם בחיבוק ידיים.

בין 10 ל-14 בספטמבר 1960 התכנסה בבגדד, לפי הזמנת ממשלת עיראק, ועידה של המדינות-המפיקות-נפט העיקריות, במטרה לקבוע מדיניות משותפת כלפי הצעד האחרון של החברות העולמיות, בהורידן מחירי הנפט לפי החלטתן-הן בלבד וללא התייעצות. הועידה כללה נציגים בדרג-גבוה מעיראק, סעודיה, פרס, פוויית וונצואלה ומשקיף מקטאר.

עבדללה טאריק

האישים הבולטים בוועידה זו היו: הנציג הסעודי, שייך עבדללה טא-ריקי (כיום — שריהנפט הסעודי) והמיניסטר למכרות ולנפט של ונצואלה מר פרו אלפונסו (אשר היה מעורב בשעתו בהטחת עלבון כל-פי שרת-החוץ הישראלית מרת גולדה מאיר בשעת ביקורה בארצו). עוד קודם לוועידה זאת פיתחו שני אנשים אלה תיאוריה מסוימת, ש-נכנסה לספרות תחת השם „אסכולת

טאריק-אלפונסו“. אסכולה זו טוענת שנפט-גלמי שבמעמקי האדמה מהווה אוצר-טבע חד-פעמי, שאין לו תחליף; ולכן יש לקבל עבורו את התמורה הגבוהה ביותר — ואין הגדלת התפוקה יכולה להוות פיצוי להורדת מחירו. לדעתם, מוטב להשאיר נפט באדמה מאה שנים נוספות, ולנצלו באופן אטי אולם במחיר גבוה — מאשר להפיק את כל כמות הנפט ב-20 שנה, אך במחיר נמוך. הפתרון הוא, לכן, לקבוע לכל מדינה-מפיקה מכסות-יצור אשר תאזנה את ההיצע והביקוש לנפט-גלמי במחיר גבוה ככל-האפשר; פירושו של דבר — הקמת קרטל של מדינות-מפיקות. ועידת בגדד לא קיבלה דינה של אסכולה זו, אם כי לקחה אותה לתשומת לב. החשובות שבהחלטות הועידה היו:

- להקים ארגון קבוע בשם „ארגון המדינות המיצאות נפט“, במטרה לתאם ולאחד את מדיניותן של החברות-המשתתפות ביחס למכלול בעיות הנפט;
- להשתדל בכל האמצעים להחזיר את המחירים לרמתם הקודמת, ולתבוע מהחברות העולמיות לשמור על מחירים קבועים;
- לבדוק את האמצעים שיביאו לעיצוב המחירים, ובין היתר — הגבלת התפוקה על-ידי המדינות-המפיקות. ועידה שניה של הארגון, אשר התכנסה בוונצואלה במחצית ינואר 1961, החליטה להקים מזכירות קבועה בג'נבה, עם תקציב התחלי של 150,000 ל"ס. קטאר צורפה כחברה מלאה, ונציג פרסי נבחר ליושב-ראש תורני ראשון. מזכירות הארגון תיווץ מחקרים מקיפים על בעיות-נפט עולמיות — ובמיוחד על גורמים המשפיעים על קביעת מחירו של הנפט.

• דהיינו, הנסיכות גופה — להבדיל מן „האזור הנייטרלי“.

1961 בזכיון-חיפוש במים הטריטוריאליים של פוויית. בפעם הראשונה בתולדותיה הסכימה חברת „של“ לאפשר לחברת-הנפט הפווייתית הלאומית השתתפות של 20 אחוז ברכוש החברה המיוחדת לכך, במקרה ויתגלה נפט בכמות מסחרית בשטח הזכיון. כן הסכימה „של“ לשלם לפוויית מענק אשר יסתכם ב-74 מיליון דולר; התייבה לשוק את חלקה של פוויית בתפוקת-הנפט; ואף הסכימה לויתורים מרחיקי-לכת נוספים.

חדירת הנפט הסוביטי לעולם החופשי

חברות הנפט נוטות להאשים את יצוא הנפט הסוביטי הגובר-והולך כגורם מתחרה רציני לנפט המזרח-תיכוני — וביחוד לאור המחיר, הנמוך, המכונה על-ידן „מדיני“, שנקבע ע"י ברה"מ לנפט זה. טענות אלו מוגזמות במקצת. ב-1960 הסתכם היצוא של „הגוש-המזרחי“ ל„עולם החפשי“ ב-22,700,000 טון, לעומת 7,700,000 טון ב-1957. היצוא של 1960 היווה כ-14% מכלל-התפוקה של נפט-גלמי ב„גוש המזרחי“ — שהסתכמה באותה שנה ב-162 מיליון. לפי התכנון ה„מזרחי“ יוכפל עד 1965 יצוא זה. עיקר-היצוא מיועד למערב-אירופה — ובראש וראשונה לאיטליה. מחוץ לאירופה נמנות קובה, קז'ם ויפאן, על הקונות העיקריות. אם כי ברה"מ מוכרת את הנפט-הגלמי במחירים נמוכים מאשר החברות ה„מערביות“ (נמסר באופן בלתי-רשמי שעסקת-הנפט הגדולה שנחתמה לאחרונה עם איטליה קבעה מחיר של דולר לחבית) — הרי אין זה נכון לומר שנפט זה נמכר במחירי הפסד, ורק כדי לכבוש שוקים מידי החברות ה„מערביות“. ההוצאות הממוצעות להפקת נפט סוביטי הן נמוכות-יחסית; וחישובי מחירו כמובן, אינם תלויים בשיקולים השונים הכובלים את ידי הקרטל המערבי. אם כי נפח היצוא המזרחי עודנו „שולי“ לעומת כלל-התפוקה העולמית, אין ספק שבשוקים מוגבלים מקשות הצעות-המכירה הסוביות ביותר על החברות המערביות לשמור על המבנה המסורתי של מחירים וסידורי-שיווק. ברה"מ יודעת לנצל עובדה זו, ולעתים קרובות מרכזת את מאמציה לדחיקת המערב משוקים מסוימים — אם כי, בעיקר, שוקים קטנים בארצות המפגרות.

יטוד „ארגון המדינות המיצאות נפט“

בתחילת אבגוסט 1960 הורידו חברות-הנפט, באופן פתאומי וללא התייעצות בממשלות הנוגעות בדבר את „המחיר הנקוב“ של נפט-גלמי במזה"ת, בממוצע של 6 סנט לחבית (בפברואר 1959 כבר נקטו החברות בצעד דומה). היות ותמלוגי-הנפט, המשתלמים לממשלות המדינות-המפיקות, מבוססים על „המחיר-הנקוב“, שוללת הורדת המחיר מיליונים רבים של דולרים מתקציבי-ההכנסות של כל אחת מהמדינות הנוגעות-בדבר. חברות-הנפט ניסו לנמק את פעולתן בלחץ ההיצע על הביקוש, ובתחרות הנפט הסוביטי והנפט של החברות העצמאיות, אשר הביאו לכך שחברות הקרטל נאלצו למכור נפט-גלמי בהנחות מסוימות, שהגיעו אף ל-30% מהמחיר-הנקוב. היות ותעשיית-הנפט העולמית היא בחלקה

כמו כן תסייע היא לכל חברה הזקוקה לידעויות ולסיוע אחר לצורך פתרון בעיותיה המיוחדות.

חברות-הנפט העולמיות, וכן העתונות המקצועית, התייחסו בכובד-ראש להקמת הארגון החדש ולפעולותיו הראשונות. במרוצת הזמן יש ביכולתו של ארגון מעין-זה לחשוף את הסודות הכמוסים ביותר של תעשיית-הנפט העולמית, ולהוות משקל-נגד רציני לקרטל של החברות-המשוקות. אכן, בקיץ 1961 הביא הסכסוך העיראקי-כווייתי לשיבוש רציני בתוך הארגון, העלול אף למוטטו כליל בסופר-של-דבר. עיראק ביקשה דחיה של כינוס הועידה השלישית של הארגון — שעמדה להיפתח בטהרן במחצית אבגוסט 1961 — בטענה פורמלית שנציגיה יהיו עסוקים בשיחות עם חברת-הנפט העיראקית. נראה, כי הסיבה האמתית היתה קשורה באי-רצונה של עיראק להסב לשולחן אחד עם נציגים כווייתיים, כל-זמן שלא יושב הסכסוך לשיבוש-רצונה של עיראק. ואמנם, נאלצה מזכירות הארגון לבטל את הועידה מבלי שנקבע מועד אחר לכינוסה.

תביעות הסמשלות לשינוי הסכמי-הזכויות

במקביל להגברת התחושה הלאומנית ברוב הארצות מפיקות הנפט, וביחד עם רצון המשטרים להגשים השגים כלכליים וחברתיים מרחיקי-לכת, מחריפות-והולכות תביעותיהן של הממשלות הנוגעות-בדבר לשינויים מכריעים בחוזי-הזכויות. יתכן והמפתח להתפתחות העתיד בנידון-זה ימצא בהשגת תשלולים המשא-ומתן המתקיים כעת בין ממשלת עיראק וחברת-הנפט העיראקית, אשר מתנהל לסירוגין זה מספר שנים. התביעות העיראקיות, המוצגות על-ידי הגנרל קאסם באורח אישי ובי-חוקף רב, מבטאות בדרך-כלל גם את תביעות יתר המדינות המפיקות, ומקבלות תמיכה גלויה של ארגון המדינות מיצאות-הנפט. להלן — רשימת עיקר התביעות, כפי שהוצגו על-ידי עיראק:

עבד אל-כרים קאסבי

- שינויים בחישוב ההוצאות להפקת הנפט;
- שינויים בשיטת קביעת „המחיר-הנקוב“;
- מינוי מנהלים עיראקיים ושיתופם הפעיל בהנהלת החברה שבלונדון;
- „ערביוזיה“ הדרגתית של המשרות בחברה;
- ויתור החברה על האזורים הבלתי-מנוצלים שבשטחי הזכויות — כצעד לקראת ניצולם על-ידי עיראק;
- ניצול מסחרי או אגירתו של הגז הטבעי, ההולך ומת-בזבז כיום תוך תהליך הפקת הנפט-הגולמי;
- הבטחת השימוש במיכליות עיראקיות להעברת הנפט העיראקי;
- השתתפות עיראק בהון החברה, בשיעור של 20% לפחות מכלל-ההון;

• הגדלת חלקה של עיראק בתמלוגי-הנפט, לנוכח השינויים שחלו בהסדרי-התמלוגים בארצות השכנות;

• תשלום התמלוגים בכל מטבע הנראה לעיראק — ולא רק בסטרלינג, כפי הנהוג כיום.

מוקשים רבים טמונים בדרך לסיפוק תביעות אלה. כך, למשל, התפוצצו שיחות-הנפט באפריל 1961, משלא הגיעו שני הצדדים לכלל הסכם בקשר לצורת הבוררות שצריכה היתה לקבוע את גורלם של 14 מיליון ליס"ט אשר שולמו לפני למעלה מ-10 שנים על-ידי החברה לממשלת עיראק בעד הזכות לחפש נפט בשטחי-הזכויות — ומאז נוכחה ע"י החברה מחציתם בשיעורים שנתיים כהוצאות-הון. ממ-שלת עיראק תבעה מהחברה להפסיק לאלתר, עד להחלטת הבוררות, ניכוי שנתי זה בתור „הוצאות-הון“. כאשר לא הושגה כל פשרה לבעיה פחותת-חשיבות זו, הורה קאסם לצבא העיראקי למנוע מהחברה כל חיפוש-נפט וקידוחי-נפט בשטחי-הזכויות שמחוץ לאזורים בהם מופק נפט כיום. באותו זמן נתן קאסם הוראה חמורה לחברה לבל תוריד את שיעורי-התפוקה של הנפט-הגלמי. השיחות התמוטטו, וחודשו רק בחודש אבגוסט 1961 — לאחר שהחברה נאלצה ליתר לגישה העיראקית, ולאחר שהבטיחה לשגר, לשם חידוש המו"מ, נציגים רמי-דרג יותר, ויתורים אלו רמזו לכאורה על מדיניות גמישה ומעשית יותר מצד החברה כלפי התביעות העיראקיות — בניגוד לגישתה הקודמת, שהציגינה בקו נוקשה, משפטי, יבש וחסר התחשבות בפסיכולוגיה של הצד העיראקי.*

ברם, לאחר מספר ישיבות שוב הופסקו השיחות בסוף אבגוסט, משחזרו נציגי החברה ללונדון כדי לנסח תשובה לתביעה העיראקית להשתתפות של 20% בהון החברה. חברות-האם של „חברת-הנפט העיראקית“ מתנגדות בתוקף לתביעה עיראקית זו. ההון הנומינלי של „חברת הנפט העיראקית“ מסתכם ב-83.5 מיליון לירות-סטרלינג (ההון הנומינלי של „חברת הנפט של כוויית“ מסתכם ב-50,000 לירות-סטרלינג בלבד) — ועל כן ברור שהמחיר הנומינלי של המניה אינו יכול כלל לבטא את ערכה המעשי. באותה-מידה אין זה מתקבל על הדעת שממשלת עיראק תוכל לגייס את ההון העצום שדרוש יהיה כדי לרכוש 20% מהמניות לפי ערכן הריאלי (נמסר שמשפחת גולבבנקיאן קיבלה הצעה של 100,000,000 דולר עבור חלקה ב„חברת הנפט העיראקית“ המסתכם ב-5%). אך הסיבה החשובה ביותר להתנגדות חברות-האם לתביעה העיראקית הנ"ל נובעת מרצונן למנוע תקדים מסוכן, שיכח גלים בעסקיהן בכל יתר המדינות-המפיקות.

בעית-הנפט העיראקית מושפעת, כמובן, על-ידי המצב המדיני הפנימי המסובך בארץ זו. משטרו של גנרל קאסם זקוק ביותר לנצחון מכריע בשיחות אלה, כדי לעמוד מול הלחץ הכבד המופעל עליו הן מימין, הן משמאל. גירסה בריטית מסוימת טוענת כי משיכת השיחות זה כמה שנים, ללא השגת תוצאות, חיזקה למעשה את מעמדו של גנרל קאסם — באפשרה לו להציג עצמו בפני עמו כגיבור לאומי, היודע

* ב-11 לאוקטובר הופסקו שוב השיחות — שהוגדרו קודם לכן כ„סופיות“ — לאחר שנכנסו למבוי סתום. לא נקבע מועד לחידושן.

„ללחום כארי צל זכויותיו הצדקות של העם העיראקי נגד הכוחות האימפריאליסטיים“.

בסופר-של-דבר, יש להניח כי לאור האינטרסים החיוניים של שני הצדדים יושג הסדר-פשרה אשר יבטיח את המשך הפקתו הסדירה של הנפט העיראקי. פתרון הלאמת הנפט, דוגמת מעשהו של מוצדק בפרס, בודאי שאינו נראה לשלי-טים: כי אין עיראק יכולה לסמוך על „גוש המזרחי“ שיקנה את הנפט-הגלמי שלהם וגם לא תוכל לשוק נפט זה בעצמה בעולם „המערבי“.

גורם-הנפט במדיניות הערבית

דעה מקובלת על רוב הגורמים היא שהנפט הערבי אינו נוטל עדיין תפקיד מכריע בקידומו החברתי והכלכלי של העולם הערבי. עבד-א-נאצר בספרו „הפילוסופיה של המהפכה“ הבליט את הפוטנציאל העצום המצוי בנפט הערבי. הדו"ח של המרשלד משנת 1959 על בעית הפליטים הערביים תלה עיקר-תקוותו בניצול רציונלי של תמלוגי-הנפט לטובת פיתוח כלכלי של אזור המזה"ת כולו — שיבטיח פתרון „דה-פאקטו“ גם לבעית הפליטים. המיליונר הלבנוני הנודע, אמיל בוסתני, מטיף זה מספר שנים להקמת בנק-פיתוח ערבי, שימומן מ-5% מהכנסות-הנפט השנתיות — הן מהכנסות המחשלות הן מאלו של החברות המפיקות.

ממשלת ירדן רוצה היתה להחליף את תלותה הכלכלית בסיוע „מערבי“ — בעזרתן הכספית של „אחיותיה הערביות“ העשירות-בנפט. בעקבות פרשת-פוויית התחילו עתור-נים מערביים רציוניים לכתוב שוב על הצורך החיוני לשלב את הכנסות-הנפט העצומות של נסיכויות המפרץ-הפרסי בהפרית המרחב הערבי העצום, המשווע למפעלי-פיתוח.

ביוזמת מצרים הקימה הליגה-הערבית ב-1955 מחלקה מיוחדת לענייני-נפט, אשר הספיקה לארגן שתי ועידות-נפט ערביות — שזכו לפרסומת עולמית רבה, מבלי שהגשימו דברים תכליתיים. ועידה שלישית מתכנסת באלכסנדריה, באוקטובר 1961. התכנית היומרתית להנחת רשת צנורות-נפט בבעלות ערבית — ירדה בינתיים מן הפרק. תכנית להקמת צי מיכליות-נפט בבעלות ערבית אושרה בתחילת 1961; אולם עד כה לא הוגשמה הלכה למעשה.

הגישה הקע"מית לענין הנפט הערבי מצאה ביטוי נאמן במאמרו של חסנין חייכל, עורך העתון המצרי „אל-א-הראם“ ואישיות המקורבת ביותר לנשיא עבד-א-נאצר. המאמר, ראה אור בחודש מאי 1961 כשלב אחד בסדרת-מאמרים

שלמה שנועדה להוכיח כי בנין „הכוח הערבי העצמאי“, בהנהגתה של קע"מ, כמובן — צריך שיהווה את יעודה העליון של האומה הערבית. בהיותו מסוגל בסופר-של-דבר לחסל את מדינת ישראל. להלן — קטעים נבחרים מתוך מאמרו על „הנפט הערבי וישראל“:

„בעוד שקע"מ צועדת קדימה בכל מאודה, ולעתים מעל לכוחותיה, עדיין לא החל הנפט הערבי — זה הגורם השני של הכוח-העצמאי הערבי — לשאת באחריותו; וכוחו מתבונן עדיין — לריק על חולות המדבר... העולם הערבי — בתחום אזורי-הנפט — נתמלא תסביכים: תסביך העושר הפתאומי אצל אלה אשר העושר נפל עליהם לפתע... הללו היו אחוזים תסביכי פזרנות, הידור-חיצוני, ציניות ומעל-לכל — תסביך הבזל לכל אלה הסובבים אותם. על כל אלה נוסף עתה כאן בקע"מ תסביך חדש, — תסביך הגאנה, הרצון שלא להיות נתונה להחשדה, הרצון להתרחק מחשד-האופורטוניזם. במקום לפנות אל נסיכי הנפט והשיכים-של-נפט כי יפנו חלק מעושרם להשקעות במפעלי-פיתוח בקע"מ — העדיפה קע"מ ללכת בכל דרך, פרט לדרך זו; היא חיפשה אחרי אשראי בכל בירות העולם. היא ניהלה מערכה מזוינת למען הבטיח לתכניות-הפיתוח את הכנסותיה של תעלת-סואץ“.

„לאן זורמים תמלוגי הנפט הערבי בכל שנה? ומהו חלקם ביצירת הכוח העצמי הערבי? זוהי השאלה החשובה, שאין עוד לעבור עליה בשתיקה בעולם הערבי מחמת תסביך כלשהו — יהיה זה תסביך העושר, תסביך השאפתנות, או אפילו תסביך הגאווה וההתנזרות... האם נותרו עוד ארמונות שלא נבנו, האם נותרו עוד יפיפיות שלא הוכנסו מאחרי חומות הארמונות? האם נותרו עוד מכוניות, מטוסים, ואבני-חן שלא נרכשו? היש עוד הנאות, תפנוקים ותענוגות שלא נוצלו? ללא הגבלה או גבול?...“

„שומה על המוני ערב — ביחוד כאן בקע"מ — להתעניין בדבר, הגיע הזמן, שדוקא אי-הודקקות שלנו תהיה משענת להתענינות אקטיבית, טהורה וחסרת-פניות, הקוראת לש-מירה על פוטנציאל-העושר הערבי ועל הכונתו בארצות-ערב, למען יצירת כוח עצמי ערבי, שיעמוד איתן לצד קע"מ במערכת-הגורל הערבית ויטול את הנצחון מול מעשי ההת-גרות מצד האימפריאליזם ומצד ישראל, יציר-האימפריא-ליזם וכלי-השרת שלו; ובראש בראשונה — לנוכח קריאת-האתגר ההיסטורית למען עיצוב דמותו של האזרח הערבי בן-החורין במולדתו הערבית החופשית!“.